

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וישב תשע"ו

"כי מימיני בל אמוט"

חומר איסור הלבנת פנים

התורה מספרת על תמר: "הוא מוצאת, והיא שִׁלְחָה אֶל חַמִּימָה לֵאמֹר: לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לּוֹ אֲנֹכִי הָרָה... הֲכֹר נָא, לְמִי הַחֲתָמֶת וְהַפְתִּילִים וְהַמְטָה הָאֵלֶּה" (בראשית לח, כה). אומר רש"י: לא רצתה להלבין פניו ולומר 'ממך אני מעוברת', אלא 'לאיש אשר אלה לו'. אמרה: אם יודה מעצמו, יודה. ואם לאו - ישרפוני, ואל אלבין פניו. מכאן אמרו: נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים" (סוטה י, ב).

הפוסקים נחלקו, האם דברים אלו הם כפשוטם, שצריך באמת לההרג ולא לעבור על איסור הלבנת פני חברו (עי' תוס' שם ד"ה נוח, וב"שערי תשובה" לרבינו יונה, שער ג' אות קלט), או שאין הדברים כפשוטם, רק על דרך המוסר (כן נראה מהרמב"ם שהשמיט דין זה, וכן מבואר במאירי בסוטה שם). אמנם הגמרא מביאה מעשה במר עוקבא שנכנס ממש לתוך כבשן האש כדי שלא לבייש עני אחד, אבל שם הרי לא נשרף ממש, רק נכוו רגליו מעט (כתובות סו, ב). אבל לאבד עצמו לדעת ממש, להפיל עצמו לכבשן האש, כדי לא להלבין פני חברו ברבים - מחלוקת הראשונים אם באמת אדם חייב בזה. הרב [הגרש"ז אויערבאך] זצ"ל פסק שלא. וחסבתי לעצמי, אם כך, מה הכוונה "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים"? אם אין זו הלכה למעשה, מה בכל זאת הכוונה בזה? אולי הפירוש הוא כך: שאם אדם חושב חלילה להלבין פני יהודי ברבים, הוא צריך להרגיש כאילו הוא עצמו נופל לתוך כבשן האש. למה? כי פושֶׁה, קָשָׁה לפעמים עוד יותר ממוות! ולכן, גם אתה צריך להרגיש כמוהו. שעדיף לסבול יסורי מיתה, מאשר יסורי בושה.

החורבן השני הרי נגרם בגלל הלבנת פני אדם ברבים. חז"ל אמרו, "פֶּא וְרָאָה כְּמָה גְדוֹל פְּחָה שֶׁל בּוֹשָׁה, שֶׁהָרִי סִיעַ הַקֶּבֶ"ה אֶת בֵּר קִמְצָא, וְהַחֲרִיב אֶת בֵּיתוֹ וְשָׂרְף אֶת הַיִּכְלוֹ" (גיטין נו, א), והכל מפני שהלבינו את פניו של בר קמצא, שסילקוהו מן הסעודה בבושת פנים (שם נה, ב - נו, א).

שכר שתיקה

הגמרא מביאה, שאביי שאל את רב דימי שבא מארץ ישראל לבבל: "במערבא במה זהירי"? כלומר: באיזו מצוה זהירים במיוחד היהודים הגרים בארץ ישראל? אמנם חייבים לקיים את כל המצוות, אבל ראוי לאדם לחפש לעצמו מצוה, שבה יהיה זהיר באופן מיוחד². במה

אפוא זהירים במיוחד בארץ ישראל? - אמר לו: בהלבנת פנים (ב"מ נה, ב). מדוע היו זהירים בארץ ישראל במיוחד בדבר הזה? הרי הלבנת פנים איננה מן המצוות התלויות בארץ! חשבתי, אולי בגלל שבני ארץ ישראל ראו תדיר מול עיניהם את התוצאות הנוראות של הלבנת פנים³. חורבן המקדש והמלחמה הנוראה שהתלוותה אליו, רבבות היהודים שנהרגו ונפלו בשבי וגלו מארצם באותה תקופה ובתקופות שלאחריה, כל המקומות שנחרבו בארץ ישראל - הכל בא ונתגלגל כתוצאה מזה שהלבינו את פניו של בר קמצא. לכן היו זהירים בארץ ישראל במיוחד בהלבנת פנים.

אך כמובן, מעיקר הדין, אין הבדל בדבר זה בין א"י לחו"ל. אסור להלבין פנים בשום מקום בעולם. ממילא, כשאדם נמנע מהלבנת פנים, כמו תמר, השכר על זה גדול מאד. תמר זכתה שתצא ממנה כל מלכות בית דוד עד מלך המשיח, וגם נביאים יצאו ממנה, כמו שהגמרא אומרת, שישעיהו הנביא יצא מתמר (מגילה י, ב). הרי שהשכר על המנעות מהלבנת פנים גדול מאד. אפילו על דיבור רגיל שאין בו עבירה, סתם דיבור של דברים בטלים, אומר הגר"א באגרת שלו, שעבור כל רגע ורגע שאדם חוסם את פיו שלא לדבר בו דברים בטלים, הוא זוכה לאור הגנוז שאין כל מלאך ובריה יכולים לשער! (אכן שלמה פ"ז אות א'). ממילא, אם על שתיקה כזו אדם זוכה לכ"כ הרבה אור, מי יודע כמה זוכה על שתיקה של אי הלבנת פנים. ואם על שתיקה שלא להלבין פנים זוכים לשכר כ"כ גדול, מסתמא אם עושה להפך, אם מדבר דברים שנותנים כבוד לחברו, בודאי יקבל שכר גדול. כי אם התורה משלמת למי שזוהר שלא לפגוע בכבודו של יהודי, כל שכך שמשלמת שכר למי שנותן כבוד ליהודי. אז בודאי השכר גדול מאד על נתינת כבוד.

מה בין תמר לאשת פוטיפר?

אבל חוץ מתמר, יש עוד אשה בפרשה שפועלת באופן מיוחד - הלא היא אשת פוטיפר. שתי הפרשיות גם נסמכו זו לזו, פרשת יהודה ותמר, ופרשת יוסף ואשת פוטיפר. רש"י כבר מביא: מפני מה נסמך מעשה אשת פוטיפר למעשה תמר? - לומר לך: מה זו לשם שמים נתכונה, אף זו לשם שמים נתכונה. שכשם שתמר התכוונה במה שעשתה להקים שם לער ואונן, כך גם אשת פוטיפר "ראתה באצטרולוגין שלה שעתידיה להעמיד בנים מיוסף, ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה" (רש"י בראשית לט, א),

שמים" של תמר מקים את מלכות בית דוד. ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר משליך את יוסף לבית הסהר. אמנם בסופו של דבר יוצאת טובה ליוסף שהוא נהיה מלך במצרים, אבל לא זו הכוונה של אשת פוטיפר. אשת פוטיפר מעלילה עליו עלילה נוראה.

"כי מימיני בל אמוט"

אולי אפשר להסביר לפי זה את הפסוק שדוד המלך אומר, "שְׁוִיִּיתִי ה' לְנִגְדֵי תְמִיד, כִּי מִיְמֵינִי בַל אָמוּט" (תהלים טו, ח). מה זה "כִּי מִיְמֵינִי בַל אָמוּט"? ומה עם שמאלי? אלא שבזה דוד המלך בטוח, שבסיטרא דשמאלא, בעבירות, הוא לא יכשל. רק על מה הוא מבקש? - שגם "מִיְמֵינִי בַל אָמוּט". שלא אכשל במצוות. מה פירוש להכשל במצוות? - שלא אחשוב על דברים רעים, שהם טובים ומצוה לעשותם. שיצר הרע לא יכשיל אותי לעשות "מצוות", שבעצם הן עבירות. והרי באמת כך היה אצל דוד המלך, בכשלונו עם בת שבע. הרי חז"ל אמרו, ראוי היה בת שבע לדוד מששת ימי בראשית⁵, אלא שְׁאָכְלָה פְּגָה⁶ (סנהדר' קז, א). [כלומר, לקח אותה לפני הזמן]. אם היה מחכה, היתה מגיעה אליו בהיתר, וכך הגיעה אליו בדרך לא טובה כ"כ. היצר הרע הכשיל אותו. הוא רואה ברוח הקודש שממנו צריכה לצאת כל מלכות מלך המשיח, ומבת שבע צריכה לצאת מלכות מלך המשיח, והוא מסיק שהוא צריך לעשות מה שעשה, וזה לא היה נכון באותה שעה לעשות מה שעשה. זהו ה"מימיני בל אמוט", שהיצר הרע לא יכשיל אותי במצוות שהן לא מצוות.

רואים אצל צדיקים, שהם נכשלים בדברים שהם חושבים אותם למצוה, ובאמת זו עבירה. למשל, שאול המלך. שאול המלך חמל על אגג ועל הצאן של עמלק "לְמַעַן זָבַח לַה' אֶלְקֵיךָ" (שמו"א טו, טו), שזו מצוה גדולה, אבל מעמלק ה' לא רוצה קרבן. "הַחֲפֹץ לַה' בְּעֹלוֹת וְזִבְחִים, כְּשֹׁמֵעַ קוֹל ה'?" הַנְּהַ שְׁמַע מְזַבַּח טוֹב, לְהִקְשִׁיב - מִחֻלָּב אֵילִים" (שם, כב). ה' אמר למחות את עמלק, ולא להביא קרבנות ממנו. כאן היצר הרע הכשיל את שאול במצוה, לחשוב שמצוה להקריב קרבנות לה' מעמלק. עצם הרעיון להקריב קרבנות לה' הוא רעיון טוב, ומהשלל שלקחו מהגויים עוד יותר טוב, להודות לה' על הנצחון במלחמה. כל הרעיונות היפים הם נכונים. אלא שהם לא נכונים כשמואל אומר בשם ה' שצריך להרוג את הצאן של עמלק.

אהרן הכהן, מי לנו גדול כמו אהרן הכהן? ובכל זאת, במעשה העגל, הוא נכשל ועושה עגל (שמות לב, ב-ד). למה עשה את העגל? לא מפני שהאמין בעגל, ח"ו! אומרים חז"ל, שאהרן עשה את העגל מתוך כוונה טובה, ומאהבת ישראל. הוא חשש, שאם יסרב לעשות את העגל, ישראל יהרגו אותו [כמו שהרגו את חור שסרב לאותה בקשה], ואז יתקיים בהם הפסוק "אִם יִהְיֶה בְּמִקְדָּשׁ ה' פֶּהַן וְנִבְיֵא"⁷

ולכן עשתה מה שעשתה. (ולבסוף באמת יצאו הבנים מאסנת בתה, אשת יוסף, ולא ממנה). הרי שנתכונה לשם שמים.

ובכל זאת, למרות ששתי נשים אלו לשם שמים נתכוונו, מכנה רש"י את תמר "צדקת" (סוטה י, ב ד"ה כיון שידעה), ואת אשת פוטיפר - "ארורה" (בראשית מ, א). למה? כי המעשה של אשת פוטיפר לא בדיוק שווה למעשה של תמר. ה"לשם שמים" של תמר הוא "לשם שמים" אמיתי. היא רוצה לקיים מצוות יבום, [כפי שמסביר הרמב"ן, שלפני מתן תורה יבום היה לא רק באח אלא גם בקרובים אחרים (רמב"ן שם לח, ז)], ולכן, היות ויהודה לא נותן את תמר לְשִׁלָּה (אחי בעלה), היא מנסה לקיים מצוות יבום ע"י יהודה בעצמו. לעומת זה, ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר הוא לא כל כך אמיתי. אמנם היא ראתה באצטרולוגין שלה מה שראתה, אבל האמת היא שעיקר הדבר נבע אצלה מתאוות רעות, וה"לשם שמים" היה רק תוספת צדדית לְעֵינֵי.

מה הראיה לכך, שה"לשם שמים" של תמר הוא אמיתי, ושל אשת פוטיפר אינו אמיתי? - הראיה היא מהבדלי ההתנהגות ביניהן. תמר מוכנה להשרף בשביל ה"לשם שמים" שלה. "הָא מוֹצֵאת" לשרפה⁴ (בראשית לח, כה), וכבר עומדת להיות מוצאת באש (תוס' כתובות טו, ב ד"ה דתיב), "וְהָיָא שְׁלִיחָה אֶל חֲמִיָּה לְאָמֵר: לְאִישׁ אֲשֶׁר אֶלָּה לוֹ אֲנֹכִי תְּרָה" (בראשית לח, כה). "לא רצתה להלבין פניו ולומר 'ממך אני מעוברת', אלא אמרה: אם יודה מעצמו - יודה. ואם לאו - ישרפוני, ואל אלבין את פניו" (רש"י שם). זהו "לשם שמים" אמיתי! מוכנה להשרף על דבר שלא עשתה (שהרי דנו אותה כאילו זינתה), ובלבד שלא להלבין את פני יהודה ברבים על דבר שעשה. לעומת זאת, אצל אשת פוטיפר ה"לשם שמים" נראה לגמרי אחרת. אשת פוטיפר מוכנה - בשביל ה"לשם שמים" שלה - להלבין את פניו של יוסף על מה שכלל לא עשה, לטפול עליו האשמות שוא, לגרום להשלכתו לבית הסהר, ואולי אף למותו. (היו עלולים להרוג אותו על מה שהעלילה עליו!) זהו ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר. לכן, עם כל ה"לשם שמים" של הגברת הזו, מכנה אותה רש"י - ארורה! כי ה"לשם שמים" שלה מעורב עם הרבה מאד תאוה. לא כמו ה"לשם שמים" של תמר, שהוא "לשם שמים" אמיתי, ונעשה במסירות נפש.

אצל אשת פוטיפר, הסיבה האמיתית למה שהיא עושה, היא תאוה ליוסף, אלא שהיצר הרע נותן לה "הכשר" של "לשם שמים". אבל לא שבאמת עיקר כוונתה לשם שמים. עיקר כוונתה הוא לתאוה שלה. היצר הרע רק נותן לה הכשר בעקבות מה שהיא רואה באיצטגננות.

זו עבודה של מוסר אצל האדם, לבדוק את עצמו, האם מה שהוא רוצה זה באמת לשם שמים, או שמה שהוא רוצה זה דברים אחרים, והיצה"ר נותן לו רק כיוון של לשם שמים, אבל באמת הוא רוצה דברים אחרים. ה"לשם

לעשות מצוה פלונית, לבדוק האם זו באמת מצוה, או שרק היצר מטעה אותי לחשוב כן. כמובן שזה לא קל, כי היצר מטעה אותנו גם בזה, אבל להשתדל לברר היטב מה שהוא עושה, האם זו באמת מצוה, או רק עצת היצר. הקב"ה יעזור לנו שלא נכשל, ושתמיד נזכה בדרך הנכונה, מימיני בל אמוט, ובודאי משמאלי בל אמוט, רק נלך בדרך הנכונה בעז"ה.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

(איכה ב, כ), ולא תהיה להם תקנה לעולם⁸. לכן הסכים אהרן לעשות את העגל, כדי להציל את ישראל מִמַּפְלֵה שאין אחריה תקומה (סנה' ז, א). הרי שעשה את העגל לשם שמים, ובכל זאת ה' כעס עליו והעניש אותו על מה שעשה. ה' רצה להמית את כל ארבעת בניו של אהרן בגלל החטא הזה, אלא שמשם התפלל, והועילה תפלתו לכפר מצחה, ומתו שנים ונשארו שנים (עי' דברים ט, כ ורש"י שם). כאן רואים, שצדיק גמור כמו אהרן הכהן, שבודאי לא עושה משום נגיעה עצמית אלא רק כדי להציל את ישראל מעבירה חמורה, בכל זאת היצר הטעה אותו להחשיב למצוה מה שלא מצוה. היה צריך להסכים לההרג על קידוש השם, ולא להסכים לעשות עגל. זו עבודת המוסר אצל האדם, לחשוב תמיד, כשיצר הרע אומר לי שצריך

1. עי' "שערי תשובה" לרבינו יונה (שער ג' אות ק"א) שכתב, "כי צער הַפְּלִימָה - מר ממות". [ועי' שם הוכחתו לזה ממוציא שם רע]. הרי שלבייש אדם בבושה גדולה, הוא דבר שקשה לו יותר מהריגתו, ולכן החשיבה התורה את המלבין פני חברו ברבים כאילו שפך דמים. [ועי' גם תוס' שכתבו, שהמתבייש לילך בין בני אדם (מחמת איזה טעם) - אין לך צער גדול מזה (שבת נ, ב תוד"ה בשביל צערו). ומשמע שגם צער מיתה אינו גדול מזה, וכדברי רבינו יונה. וכן כתב בספר חסידים (סי' נ"ד): "איזו היא רציחה שאינה ניכרת לעינים, והעונש גדול מאוד, והעבירה קלה, וחמורה היא למעלה? - הוא הבושה, המבייש פני חברו ברבים, או מצערו בפני מי שמתבייש ומצטער. שאילו היה הורגו - היה מקבל מיתה כדי שלא יהיה מתבייש"].
2. עי' שבת (ק"ח, ב), "אבוך במאי זהיר טפיי". וכתב שם בחידושים המיוחסים לר"ן, "דכל תלמיד חכם ראוי לו לקבוע לעצמו מצוה אחת לקיימה כהלכתה". ועי' בספר חרדים (פרק ס"א) שהאריך בענין זה. [ויש שפירשו את לשון הגמרא "אבוך במאי זהיר טפיי", דהיינו, באיזו מצוה האיר אור נשמתו ביותר ("זהיר" מלשון זוהר ואור), שבה היה שורש נשמתו, וממנה שאב חיות לקיום כל שאר המצוות]. ועי' "העמק דבר" (דברים ו, א).
3. ב"זוהר חדש" מובא ויכוח ארוך שהתנהל בין בניי בכל לבני א"י, מי מהם ראוי יותר לפתוח בהספד על חורבן הבית (זו"ח צ"א, א). בניי בכל טענו של הם ראוי יותר להיות הפותחים בהספד, כי אצלם החורבן מורגש יותר, שהרי בנוסף לבני א"י הם גם גלו מן הארץ ונתפזרו בין האומות. ואולם בניי א"י טענו, שמחמת כמה טעמים דוקא להם ראוי יותר להיות הפותחים בהספד. ואחד הטעמים שאמרו שם, מפני שדוקא אצלם החורבן מורגש יותר, כיון שהם רואים אותו תדיר מול עיניהם. [אנן אית לן למככי ולמעבד הספידא... ומסתכלי עיניי לכותלי ביתא דאימנא והא אתחרב ולא אשכחנא לה... ננשק עפרא דרגלהא, ננשק אתר בית מותבה, ננשק כותלי היכלא ונככי במירורו. אנן נפתח בהספידא, דחמינין בכל יומא כל האי...]. ומבואר שם שאכן לבסוף בניי א"י הם שפתחו בהספד, וכנראה שטענה זו היא שהכריעה.
4. על פי בית דינו של שם שדן אותה לשרפה (עי' מכות כג, ב ורש"י שם).
5. והטעם שלא ניתנה לו מיד, מבואר בחז"ל, שכאשר רצה דוד לכרות את ראשו של גלית (לאחר שִׁהַרְגוּ), לא היה יכול, כי כובע הנחושת שהיה על ראש גלית (שמו"א יז, ה) היה סגור ומסוגר באינן אפשרות לפתחו, ורק נערו של גלית, "נִשְׂא הַצֶּנֶה הַהַלֶּף לְפָנָיו" (עי' שם, ז), ידע איך לפתחו. וְנָדַר לוֹ דוֹד לַתָּלַת לוֹ בַּת יִשְׂרָאֵל לְאִשָּׁה, כדי שיפתח לו את הכובע, ופתח לו. אמר הקב"ה לדוד: "בנות ישראל אתה מחלק? ! חייך, אשתך נתונה לו!" והיא בת שבע הראויה לדוד. כי הנער נושא הצנה - אוריה הַחֲתִי הִיא, והיה נכרי ונתגייר, [ולכן נקרא "החתי"], ונתן לו דוד את בת שבע בת אליעם לאשה ("כלי יקר" שמו"א יז נא, בשם מדרש חז"ל; מובא גם ב"מרכבת המשנה" על הרמב"ם הלכ' איסורי ביאה פ"ג ה"ב).
6. ב"חשק שלמה" עמ"ס סנהדרין (קז, א) הביא מלקוטי הש"ס להאר"י ז"ל, שחז"ל נקטו כאן מליצה זו - "שְׂאֲכָלָה פְּגָה" - כי בלשון חז"ל נקראות התאנים "בנות שבע" (מעשרות פ"ב מ"ח), ולכן אמרו חז"ל על בת שבע, "שְׂאֲכָלָה פְּגָה", דהיינו - תאנה שלא נתבשלה כל צרכה.
7. רש"י (סנה' ז, א ד"ה אהרן) פירש, שאהרן כהן ונביא היה. אבל במדרש אמרו: "אמר אהרן, מה אעשה, הרי הרגו את חור שהיה נביא, כשניו אם הורגים אותי שאני כהן מתקיים עליהם המקרא שכתוב" וכו' (ויק"ר י, ג). הרי שחור הוא הנביא, ואהרן - הכהן.
8. הטעם שְׁעוֹן זה של הריגת כהן ונביא חמור כ"כ, לפי שמצינו שהתורה החמירה מאד בענשו של מי שאינו שומע לכהנים ולנביאים, שהם חכמי הדור ומנהיגיו, וחייבה אותו מיתה; דבשמיעה להם תלוי קיום כל התורה כולה, ואי שמיעה להם הוא הריסת התורה (מהרש"א). [והדברים מתאימים עם מה שבאר הרב שליט"א כמה פעמים (למשל בשיחה לקראת יו"כ תשע"ה), שהומרת הגדולה של חטא העגל היתה במה שניסו לכפות על אהרן וחור כיצד לפסוק, במקום לשמוע בקולם. ולפ"ז, באמת מוטב שיעבדו את העגל - למרות שגם בזה הם חוטאים באי ציות לגדולי הדור - מאשר להרוג את גדולי הדור, שאת זה רצה אהרן למנוע].